

Michel Lefebvre, Gaïdz Minussian

”Fram till 1950-talet var Ukraina bästa eleven i Sovjetunionen”

Ur *Le Monde*, 31 juli 2022.

Följande intervju med franske historikern Thomas Chopard¹ handlar om Ukrainas historia från 1917 till våra dagar, med tyngdpunkten på Sovjettiden.

Nationalism och kommunism, stat och federation, repression och liberalisering: Ukrainas historia som suverän stat eller i Sovjetunionen pendlar mellan autonomi gentemot Moskva och sovjetisk dominans, säger historikern Thomas Chopard i en intervju med *Le Monde*.

* * *

Vad innebar februarirevolutionen 1917 i Ryssland för den nationella rörelsen i Ukraina?

Februarirevolutionen 1917 ledde till att ledarna i Ukraina kunde kräva inte självständighet, utan autonomi inom ramen för en förnyad rysk federation. Men kravet på autonomi var problematiskt för den provisoriska regeringen i Petrograd, som inte gick med på att Rada (den ukrainska församling som utropats 1917) skulle få fungera som regering.

Rådde det enighet bland ukrainarna om att ingå i ett federalt Ryssland eller hade man planer på självständighet?

Så länge som kravet på autonomi också inkluderade alla andra alternativ rådde konsensus. Men i samma stund som det handlade om att precisera innebörden ledde det till ganska stora motsättningar. När bolsjevikerna tagit makten försökte de ukrainska nationalisterna utnyttja det. Efter oktober 1917 utropade man Ukrainas självständighet och Folkrepubliken Ukraina bildades i januari 1918. Men de deklARATIONERNA innebar också ett relativt misslyckande, eftersom en del regioner gått över till bolsjevikerna.

Vad blev följden för Ukraina genom det avtal som slöts i Brest-Litovsk den 3 mars 1918 mellan tyskarna och bolsjevikerna?

I Ukraina flätade krig och revolutioner in sig i varandra. Freden i Brest-Litovsk ledde till att de ukrainska nationalisterna försökte slå vakt om sin självständighet gentemot pro-bolsjevikernas framryckning i öst. De ukrainska självständighetsanhängarna satsade på att underteckna en separatfred med Centralmakterna i Brest-Litovsk i efterdyningarna till det avtal som slutits mellan Tyskland och bolsjevikernas Ryssland. Vilket bara ledde till att återstoden av Ukrainas självständighet blev nedmonterad av de austro-tyska arméerna till förmån för en konservativ och allierad regering under hetmanen Pablo Skoropadskij (1873-1945), en ättling till den gamla ryska adeln i Ukraina. Den självständiga republiken återuppstod i november 1918 i samma ögonblick som tyskarna lämnade territoriet strax före stilleståndsavtalet i första världskriget den 11 november. Symon Petljura (1879-1926) ockuperade Kyiv i spetsen för denna republiks armé och försökte förgäves ta kommandot i Ukraina.

¹ Thomas Chopard är historiker, biträdande chef för Centre d'études franco-russe (CEFR), specialist på Ukraina under sovjettiden och de judiska samhällena i Östeuropa. Han har bl a publicerat *Le Martyre de Kiev. 1919, l'Ukraine en révolution entre terreur soviétique, nationalisme et antisémitisme* (Vendémiaire, 2015) – Kievs martyrskap. 1919, Revolution i Ukraina mellan sovjetisk terror, nationalism och antisemitism.

Rådde samsyn om Ukraina bland bolsjevikerna?

Där fanns en rad olika uppfattningar. Stalin var för ett fullständigt enande av det gamla ryska imperiets territorium under Moskva. Men han var i minoritet i partiet. En stor gruppering bland de ukrainska bolsjevikerna var för en ukrainsk sovjetrepublik som var autonom i förhållande till Sovjetrysland.

Det ledde till en aldrig avslutad debatt under hela sovjetepoken: spänningarna mellan en kulturell, språklig och politisk särart för Sovjet-Ukraina och att inlemma det i ett större federalt projekt: De socialistiska rådsrepublikernas union. Lenin avgjorde det hela 1919 i form av en syntes med republikerna inom en federal ram. Tanken var att ena det centrala agrara Ukraina, centrum för ukrainsk nationalism, och det östra industriella Ukraina, bolsjevismens bastion. Detta gjorde det möjligt att "sovjetisera" Ukraina. I landets östra del gjordes ingen etnisk skillnad mellan ukrainskspråkiga och ryskspråkiga.

Hur hade Europa sett på det självständiga Ukraina?

Med likgiltighet. De allierade var mer intresserade av att upprätta ett självständigt Polen än av ett suveränt Ukraina, som betraktades som något som uppstått ur revolutionen 1917. Det hade också att göra med okunskap om regionen och olika aktörer och det blev inte bättre av den malström som uppstod under inbördeskriget 1919-1920. Ukraina erkändes inte av det internationella samfundet, men de flesta symboler som finns idag (fanor, emblem, osv) hade införts redan 1917.

Hade kulakerna stor betydelse i Ukraina, ett traditionellt bondeland, under den nya ekonomiska politiken (NEP)?

De fick stor betydelse 1930 i samband med att Stalin genomförde kollektiviseringen, som i Ukraina tog sig uttryck i en politik som gick under namnet "av-kulakisering" och bestod i att man deporterade "rika" bönder och sådana som var motsträviga till att ansluta sig till kollektivjordbruken. Men Stalin brännmärkte ännu inte ukrainsk identitet. Det var först 1932, i samband med den stora hungersnöden, som hans hållning till krisen fick en social och nationell prägel.

Vad är din förklaring till det?

Kollektiviseringen splittrade upp bönderna i Sovjetunionen och ledde till livsmedelsbrist och hungersnöd. I Kazachstan dog en tredjedel av befolkningen i samband med tvångsförflyttning av bönderna. Ukrainas särdrag var att denna hungersnöd förvärrades medvetet – det framgår av arkiven. Sommaren 1932 slog myndigheterna där larm om den katastrof som höll på att inträffa på landsbygden. Och det var Stalins beslut (höjda kvoter, tvångsrekvisition av utsäde, reseförbud och därmed förbud att ta sig bort från de områden som drabbats av hungersnöd) som förvärrade situationen i Ukraina och som gjorde att hungersnöden där var annorlunda än vad som var fallet på andra håll i Sovjetunionen.

Stalin tog tillfället att trycka ner ukrainarna, där en del regioner gjorde motstånd mot kollektiviseringen. Han var orolig för att Ukraina skulle bryta sig loss som under inbördeskriget. Det förekom inte mycket till oroligheter, men det handlade om att lära de ukrainska bönderna en läxa. Det ukrainska kommunistpartiet (UKP) rättades in i ledet med hjälp av utrensningar, som nådde sin kulmen 1938 under den stora terrorn.

Ansåg man i Moskva att sovjetsystemet hängde på att man höll Ukraina?

Ja, det synsättet hade funnits sedan revolutionen. Ukraina uppfattades som avgörande för produktionen, men även som ett laboratorium: genom att förena nationella särdrag med det sovjetiska projektet skulle Ukraina bli ett skyltfönster för den vidare spridningen av

revolutionen. Det fick därför en särställning. Man hade bråttom att skapa en sovjetisk elit där och det är en orsak till att en stor del av det sovjetiska ledarskapet gjort sina lärospån där (Chrusjtjov, Brezjnev) och kunde bli användbara i sovjetmaktens ögon.

Hur såg ukrainska kommunister och nationalister i exil på den tysk-sovjetiska pakten?

UKP var helt söndertrasat av den stora terrorn. De ukrainska nationalisterna gick under jorden i slutet av 1930-talet i samband med att politiken hårdnade i Polen. Demokraterna var till stor del förbjudna och det som återstod var i huvudsak Ukrainska nationalisternas organisation (UNO). För denna radikala etno-nationalistiska gruppering var förekomsten av minoriteter – ryssar, polacker, judar – främsta hindret för en självständig ukrainsk republik. Det ledde till en allians med Nazityskland och auktoritära strömningar i Europa för att förverkliga ett självständigt Ukraina i nazisternas omloppsbanan.

Hur blev Ukraina en fråga i det tysk-sovjetiska kriget?

En begränsad del av befolkningen hälsade de tyska ockupanterna välkomna. Den utnyttjade ockupationen till att driva sin agenda för självständighet med ett antal pogromer mot judarna. Det var bara det att den sortens nationalism och drömmar om ett självständigt Ukraina inte alls rymdes inom ramen för Tredje riket, där man betraktade östra Europa som en avgörande del av det egna projektet. Nationalisterna övergick då i att göra motstånd och bildade 1942 Ukrainska upprorsarmén, som stred mot tyskarna och framför allt mot sovjetmakten ända in på 1950-talet.

Andra världskriget var en katastrof för Ukraina: 17 procent av befolkningen dog med sju miljoner civila och militära offer, varav 1,5 miljoner utrotade judar och hälften av alla byggnader förstörda. Vad beträffar ukrainarnas kollaboration med ockupationsmakten var den visserligen omfattande (300 000-400 000 personer) men ändå på samma nivå som i andra länder i Europa. Dessutom får man ta i beaktande att 1,5 miljoner ukrainare stupade i Röda arméns uniformer.

Stalin använde sig av en våg av deportationer. Vad exakt hände?

Från 1944 började Stalin ”homogenisera” ukrainskt territorium, vilket innebar att de minoriteter som präglade landets historia deporterades till Centralasien, bl a krimtatarerna som utan fog anklagades för att enhälligt ha samarbetat med nazisterna. Förutom tatarerna tvingades även greker, bulgarer och armenier bort från Ukraina. Polska ukrainare fördes till Polen och omvänt deporterades ukrainare i Polen till sovjetrepubliken Ukraina i syfte att få politiska gränser och etniska gränser att sammanfalla.

Varför har vi å ena sidan denna repression i Ukraina och å den andra att Ukraina och Belarus framhävdes. De fick ju till och med rösträtt i FN?

De platserna lyckades Stalin tillskansa sig i FN inom ramen för kalla kriget på grund av de konsekvenser andra världskriget haft i Belarus och Ukraina, två sovjetiska grundarrepubliker och svårast drabbade. Men i slutet av 1940-talet fanns ingen ambition att hävda någon autonomi. Tvärtom förekom omfattande repression: deportationer utifrån etniska och sociala kriterier, men även repression mot motståndsfickor i väst, dit de ukrainska nationalisterna dragit sig tillbaka. Ukrainska nationalistledare i exil hade svårt att göra sig kvitt stämpeln som kollaboratörer och mördades också av säkerhetstjänsten, exempelvis Stepan Bandera 1959.

Ända långt in på 1950-talet var Ukraina, under Chrusjtjov, den bästa eleven i Sovjetunionen. Och när östblocket bildades blev Kyiv ett slags mellanhand mellan Moskva och folkdemokratierna, framför allt när det gällde turism och möjligheterna att röra sig inom blocket.

Du använder uttrycket ”bästa eleven”. Var det därför Moskva gav Krim i gåva till Ukraina 1954?

Det främsta skälet var politiskt: efter repressionen mot krimtatarerna och kriget var målet att länka Ukraina till en stark makt. Det andra skälet: att symboliskt bekräfta banden mellan ukrainare och ryssar, som blivit i majoritet på halvön efter deporteringarna. Tredje skälet: att möjliggöra en kombinerad utveckling på ett relativt isolerat territorium.

Utnyttjade ukrainarna avstaliniseringen för att rehabilitera sin nationalkänsla?

Avstaliniseringen berörde utrensningarna i partiet, men inte den stora hungersnöden och stora terrorn. Chrusjtjov hade tillbringat en del av sin karriär i den ukrainska sovjetrepubliken: att han sedan kom att inneha ledningen i sovjetmakten och att Leonid Brezjnev efterträdde honom förklarar varför Ukraina ingalunda fick uppleva någon total autonomi. Man blev kvar i den trånga ram Sovjetunionen bestod av, men med visst manöverutrymme, framför allt på det ekonomiska området. Det hade också att göra med att det stora fosterländska kriget varit en tid då ukrainarna integrerats i ”sovjetfolket”. När väl den konsolideringen skett kunde ukrainarna medges en form av relativ autonomi.

Gick den ukrainska sovjetrepubliken sedan mot någon form av autonomi eller uppgick man i sovjetsystemets ideal, fram till dess att Michail Gorbatjov kom till makten 1985?

Andra hälften av 1900-talet blev mycket lugnare än den första. Allt eftersom det politiska trycket mildrades uppstod ett slags jämvikt. Brezjnev var säker på att han kunde lita på kadren och uppmuntrade att en grupp av politiker på lokal nivå stärkte sin ställning. Det stärkte han genom att ”provinsialisera” Ukraina. Detta samtidigt som det uppstått en form av missnöje, framför allt i Lviv, i reaktion mot vad man betraktade som aggressiv russifiering, som paradoxalt nog ledde till att protesterna ”nationaliserades”.

Från och med slutet av 1970-talet kunde man se en klyfta uppstå på det ekonomiska och sociala området. Levnadsförhållandena försämrades, i synnerhet för industriarbetarna, och började kollapsa i östra Ukraina och inom livsmedelsindustrin, något som också kom att präglade utvecklingen. Egentligen hade Ukrainas båda ekonomiska lungor (jordbruk och industri) börjat visa ganska tydliga tecken på utmattning redan ett bra tag före perestrojkan på 1980-talet.

Innebar perestrojkan och katastrofen i Tjernobyl att Ukraina blev ett laboratorium för förändringarna?

Av allmänna politiska skäl började sovjetrepublikerna i väst att efter 1986 utveckla en vilja att bryta sig loss. Baltikum och Ukraina gick främst i kraven på reformer. Ledare i Centralasien och Kaukasus var också drivande. Då Ukraina var en av de viktigaste republikerna utgjorde detta ett ganska plågsamt skavsår för ledarna i Moskva.

Så gott som alla republiker i utkanterna förändrade banden till Ryssland. I Ukraina var partiet splittrat och till stor del i vanrykte och där började många högre tjänstemän och administratörer i stället att närma sig nationalistiska krav och gick in för reformer också i syfte att rädda sitt eget skinn. Denna kontinuitet förklarar delvis det relativa lugn som övergången i Ukraina skedde under jämfört med andra republiker.

Såg Ukraina 1991 Samfundet av oberoende stater (CEI) som något som kunde respektera suveräniteten eller var man misstänksam mot ryska tendenser till Storryssland?

Ledarna i Kyiv hade välkomnat reformerna, men misstrodde den ryska nationalism som framför allt Boris Jeltsin stod för. Man förstod honom, men att utveckla suveränitet för

Ukraina gick inte att förena med att vara kontrollerad av Moskva. Ukraina gick framför allt med i CEI på grund av sin ekonomiska beroendeställning. Under Sovjetunionens upplösning minskade Ukrainas BNP med hälften. CEI hade tillkommit för att starta om maskineriet inom en helt annan politisk ram. Men regeringen i Ukraina, och framför allt civilsamhället, var misstänksam mot den ryska överhögheten samtidigt som man försökte hitta nya former av samarbete med Ryssland. Fram till början av 2000-talet för ukrainska studenter främst till Ryssland när man ville fortsätta studierna utomlands. Det handlade om att behålla samarbetet samtidigt som man från och med 2000 alltmer bekräftade existensen av en reellt existerande ukrainsk nation.

När rehabiliteringen av en ukrainsk nationalkänsla gått om intet efter Stalins död hur såg det då ut under perestrojkan?

Rehabiliteringen ombesörjdes snarare av civilsamhället än av staten. Vad civilsamhället ville understryka var den skuld som Moskva och sovjetledarna hade för olika vågor av repression. Det var orsaken till att den ukrainska staten inte förrän en bit in på 2000-talet, under en tredje fas av omvandlingen, började bry sig om nationalkänslan. Myndigheterna lade betoningen på den stora hungersnöden och använde sig också av en viss form av sovjetisk mytbildning genom att rehabilitera "Ukrainas hjältar" med Stepan Bandera i spetsen. 2006 anordnade man också i de anklagades frånvaro en rättegång om den stora hungersnöden, där synen att ukrainarna utsatts för folkmord stod i förgrunden. Denna politisering av historien till det yttersta har lett till förenklingar, för att inte tala om problematiska attityder i direkta politiska syften.

Översättning: Björn Erik Rosin

Lästips

Karina: [Den ukrainska arbetarklassens tragedi](#)

Boris Kagarlitskij: [Evigt krig: från Putin till Peter och tillbaka.](#)

Zbigniew Marcin Kowalewski: [Erövringen av Ukraina och den ryska imperialismens historia](#)

[Nicolas Werth om Putins Ryssland och Ukraina](#)

Mustafa Dzjemilev (intervju): [Krimtatarernas lidande](#)

[New Left Review om kriget i Ukraina](#) (intervjun "Mot avgrunden och artikeln "Krigets grunder")